

MİMARİ-KÜLTÜR BELLEK

Editör: Tane DOĞAN

MİMARİ - KÜLTÜR - BELLEK | Editör: Tane DOĞAN

Tane DOĞAN

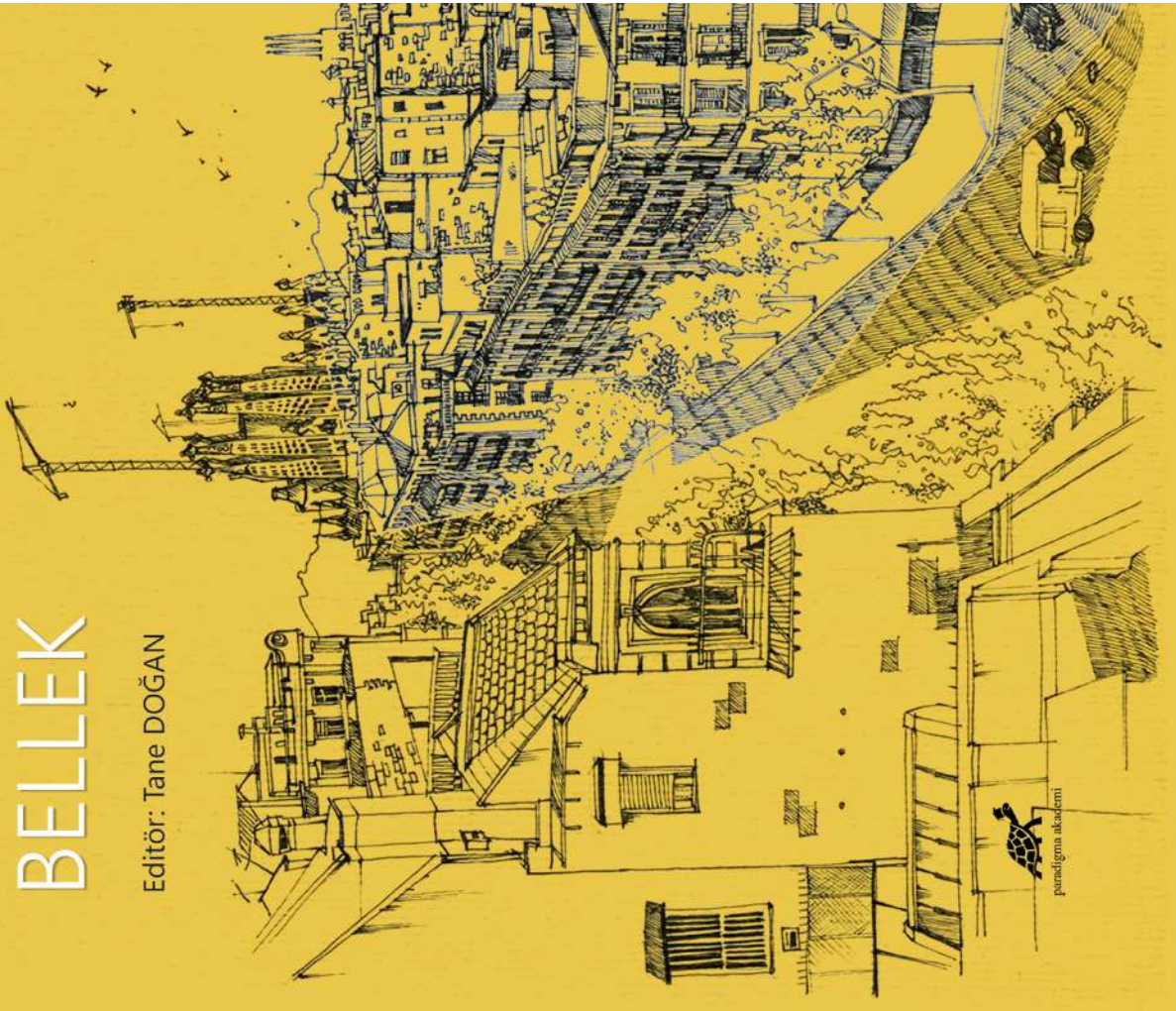
MİMARİ - KÜLTÜR - BELLEK

İlk çağlardan beri süre gelen insanların barınma ihtiyacı ve bu ihtiyaçlar için oluşturdukları hacimlerle başlayan mimarlık serüveni, önceleri her ne kadar sadece onları vahşi doğa ve hayvanlardan korumak için başlamış olsa da zaman içerisinde defalarca biçim değiştirmiş ve gelişerek kendini yenilemiştir. Genel olarak coğrafi koşullar ve iklimsel şartlar ile şekillenmiş çoğu zaman ise siyasi, sosyal ve kültürel sebeplerle köklü değişimlere uğramış olan bu mimari mekânlar, başta mimarlık olmak üzere tarih, sanat tarihi, sosyoloji, psikoloji gibi pek çok disiplinin de araştırma konusu olmuştur. Tarihteki ilk mekânların temsillerine bakıldığında yapılmış olan mekânsal organizasyonlar veya oluşturulan hacimlerde genel olarak son derece yalın bir dil kullanılmıştır. Kullanıcı bu mekânları aslında sadece barınacak bir yer olarak görmüş ve bu yüzden de mekânın sadece fonksiyonuna önem vermiştir. Çağımızda ise mimarlığın sadece korunacak bir yer inşa etmenin çok ötesinde; toplum gereksinimlerine cevap veren, onların kültürlerini yansıtan ve içinde pek çok prensibi barındıran bir sanat olduğu anlaşılmıştır.

☎ +90 336 663 97 66
☎ +90 286 277 22 24
🌐 /paradigmaak
📧 @paradigmaakademiyasini
📄 /paradigmaakademiyasini

www.paradigmaakademiyasini.com
www.diyokitabevi.com | paradigmaparadigmaakademiyasini@gmail.com

paradigma akademisi
Basın Yayın Dağıtım
917 862 5610693841

MİMARİ - KÜLTÜR - BELLEK

Editör
Tane DOĞAN

Paradigma Akademi

MİMARİ - KÜLTÜR - BELLEK

Araştırma-İnceleme

Editör

Tane DOĞAN

ISBN: 978-625-8069-88-4

Sertifika No: 32427

Çanakkale Kitaplığı

Araştırma İnceleme Bilişim Yayın Matbaa

TİC. LTD. ŞTİ.

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım

Fetvane Sokak No: 29/A

ÇANAKKALE

e-mail: fahrigoker@gmail.com

Dizgi

Himmet AKSOY

Kapak Tasarımı

Himmet AKSOY

Matbaa

Vadi Grafik Tasarım ve Reklam LTD. ŞTİ.

Sertifika No: 47479

Kitap içerisinde yer alan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitap içerisinde yer alan yazılar Etik Kurul İzni gerektirmemektedir. Tüm yazılar i-thenticate intihal programında taranarak yayına kabul edilmiştir.

Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığından alınan bandrol ve ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almıyoruz.

Şubat 2022

Paradigma Akademi

■ İÇİNDEKİLER ■

Editörün Girişiv	v
Tane DOĞAN	
İldüzmiş Hatun Baniliğindeki Amasya Darüşşifası Üzerine Yeni Tespitler1	1
Mehmet KUTLU	
Akdağmadeni'nde Bir Sivil Mimari Örneği: Michael Ephraimidis Evi (Ak Konak)25	25
Yağmur DOĞAN	
Kültürel Etkileşimi Konut Mimarisi Üzerinden Okumak: Kastamonu Ballık Konak55	55
Hatice DEMİR	
Kuruluşundan Günümüze Bir Kütüphanenin Hikâyesi: Vatikan Apostolik Kütüphanesi83	83
İlkgül KAYA	
Türkiye'de Düzenlenen Dijital Devrim Sergisi Eserleri Üzerinden İnteraktif Sanat Eserlerinde Mimari Mekânın Kullanımı131	131
Tuğba GAYRET	
Ankara Abidinpaşa Semti Örneğinde Kentsel Dönüşüm Süreci ile Değişen Mekân Algısı ve Türk Sinemasından Göç Temasına Bir Bakış149	149
Tane DOĞAN	
Mimarlığın Sözlü Tarihi: Mekânların Tarihini Tanıklıklar ve Hikâyelerle Yazmak177	177
Gizem BÜYÜCEK	

İldüzmiş Hatun Baniliğindeki

Amasya Darüşşifası Üzerine Yeni Tespitler*

Mehmet KUTLU

Amasya Darüşşifası, Amasya il merkezinde yer alan Pirinççi Mahallesi'nde konumlanmakta ve Yeşilırmak Nehri'ne paralel uzanan Mehmet Paşa Caddesi üzerinde yer almaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküş aşamasında, 1308 yılında inşa edilen bir İlhanlı yapısıdır. Her ne kadar banisi nedeniyle bir İlhanlı yapısı olsa da Anadolu Selçuklu mimari geleneğinin bir devamı veya temsilcisi olarak değerlendirilebilecek derecede yoğun Anadolu Türk mimarisinin karakteristik özelliklerini üzerinde taşımaktadır. Amasya Darüşşifası'nın özgün mimari özelliklerini önemli ölçüde koruyabilmiş olması, Anadolu tıp kurumlarının mimari plan tasarımına dair kıymetli bilgilere ulaşılmasını sağlamaktadır.¹

G. 1: Amasya Darüşşifası'nın ön cephesi (Gabriel, 1934)

14. yüzyılın başlarında bir tıp kurumu olarak inşa edilen yapı, 19. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık beş yüzyıl kuruluş işlevine uygun olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir. 19. yüzyılın ortalarında ise bir imalathane işlevi gören yapının, aynı yüzyılın son çeyreğinde ruh ve sinir hastalarına yönelik hizmet verdiği belirtilmektedir. 20. yüzyılın

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Bozkurt Ersoy danışmanlığında 2017 yılında tamamladığım "XII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tıp Kurumları" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Kutlu, 2017a, 255-290; Kutlu, 2020, 190-192.

başlarında bir kereste işliğı olan Amasya Darüşşifası, 1920'li yıllarda İstiklal Mahkemesi ve hapishane olarak işlev görmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında yapı önce Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından acil restorasyonu yapılması gereken mimari yapılar listesine alınmış ve 1933 yılında Amasya Darüşşifası ve çevresinin istimlakı yapılmıştır. 1939 yılındaki Erzincan depreminde yapının hasar gördüğü ve 1948-1951 yılları arasında Ali Saim Ülken başkanlığında kapsamlı bir restorasyon projesi yürütüldüğü kaydedilmektedir. 1991-1997 yılları arasında tekrar kapsamlı onarım gören yapı, önce Halk Eğitim Merkezi olarak hizmet verdikten sonra Sabuncuoğlu Şerefeddin Tıp ve Cerrahi Müzesi olarak günümüzdeki işlevine kavuşmuştur.² 2011 yılından itibaren müze, Amasya Belediyesi Kültür Müdürlüğü tarafından yönetilmektedir.

Yapının ana cephesi, silindirik gövdeli köşe kuleleri, anıtsal taçkapı ve iki yanında simetrik konumlandırılan iki gösterişli pencerenin bulunduğu batı cephesidir. Bu cephenin yapının diğer cephelerinden en önemli farklarından biri de ana cephe olması nedeniyle anıtsallık ve süsleme programı yanı sıra özenli malzeme kullanımında gözlenmektedir. Batı cephesinin tamamında düzgün kesme taş bloklar kullanılmış; diğer cephelerde ise pencere söveleri dışında genellikle moloz ve kaba yonu taş malzeme kullanımı tercih edilmiştir. Bu durum Amasya Darüşşifasına özgü olmayıp Selçuklu Çağı Anadolu Türk mimari yapılarında çok yaygın görülen uygulamalardandır.

G. 2: Amasya Darüşşifası'nın güney cephesi

Yapının ana cephe dışındaki diğer cepheleri anıtsallıktan uzak, oldukça mütevazıdır. Örneğin güney cephesinin kaba yonu ve moloz taş malzeme ile inşa edildiği görülmektedir (G. 2). Muhtemelen bu cepheyi kaplayan taş bloklar düzgün kesme taş malzemeden idi; ancak zaman

² İnan Ocak ve Tanyeli, 2019, 223-230.

içinde Amasya şehir merkezindeki bazı yapıların inşası sırasında kullanılmak üzere devşirilmiş veya yağmalanmış olmalıdır. Güney cephesinin en dikkat çekici noktası ise beden duvarını ortalayan ve dışa taşıntı yapan kare kesitli bir payanda veya destek kulesidir.³ Payandanın inşasında kullanılan malzeme beden duvarı dokusundan oldukça farklıdır ve düzgün kesme taş bloklarla kaplanmıştır. Cephe duvarında kullanılan malzeme ile ortaya çıkan fark, yapıda yürütülen kapsamlı onarım ve restorasyon süreçlerini işaret etmektedir. Diğer taraftan, Amasya Darüşşifası'nın daha önceki yıllarda yayınlanan mimari planlarında güney cephesini ortalayan bir payanda kulesi görülmemekte ve payanda kulesinden itibaren doğuya doğru cephe duvarı kalınlaşmaktadır.⁴ Diğer bir ifadeyle yapının güneybatı köşesinden güney cephesi ortasına kadar olan kısımda beden duvarı çok incelmış olarak gösterilmiştir. İlk kez Albert Gabriel'in yayınladığı planda ortaya çıkan bu durum daha sonraki yayınların birçoğunda aynen tekrarlanmıştır.⁵ Bununla birlikte bazı yayınlardaki mimari planlarda güney cephe duvarı üzerindeki beş adet mazgal pencere gösterilirken günümüzde pencerelerin en doğuda bulunanı hariç diğer dördünün tamamen kapatıldığı anlaşılmaktadır (G. 2).

G. 3: Amasya Darüşşifası'nın kuzey cephesi

Ayrıca yapının kuzey cephesini ortalayan ve dışa taşkın dikdörtgen kesitli diğer bir destek kulesi yer alır (G. 3). Destek kulesi ve pencere kenarlarındaki düzgün kesme taş bloklar hariç, cephenin tamamı moloz taş malzeme ile örülmüştür. Buna ek olarak kuzey cephede yer alan mazgal pencereler kare ve dikdörtgen kesitli pencerelere dönüştürülmüştür.

³ Kutlu, 2017a, 269-270.

⁴ Gabriel, 1934, 47.

⁵ Kuran, 1969, 129; Sözen, 1970, c. I, 208; Cantay, 1992, Pl. 7; Kuban, 2008, 213.

G. 4: Amasya Darüşşifası'nın doğu cephesi

Benzer şekilde yapının doğu cephesi de büyük ölçüde moloz taş ile inşa edilmiştir ve yalnızca pencerelerin etrafında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır (G. 4). Büyük eyvanın doğu duvarı üzerinde dikdörtgen kesitli ve pencere boyutlarını aşan büyüklüğe sahip ve adeta bir kapıyı andıran büyük bir açıklığın varlığı dikkat çekicidir. Doğü cephesi üzerindeki bu açıklığın örölerek kapatılmış olduğu görölmektedir. Ayrıca büyük açıklığın tam üzerinde dikdörtgen kesitli ve normal boyutlarda bir pencereye yer verilmiştir (G. 4). Söz konusu yüksek pencerenin ve kapatılmış olan kapıyı andıran açıklığın varlığı büyük eyvanın yapının doğusundaki bir yapıya veya avluya açıldığını akla getirir. Günümüzdeki bilgiler ve bulgular bu konuyu kesin olarak aydınlatmaya imkân sağlamamaktadır. Bunların dışında yapının güney doğü köşesindeki mekânın doğü cephesine bakan pencerelerin de kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Mimari plan özellikleri açısından bakıldığında, açık avlulu ve tek katlı plan şemasına sahip olan Amasya Darüşşifası, doğü batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir yapıdır.⁶ Abidevi taçkapsı ve ön cephesinde yer alan iki büyük penceresiyle dikkat çeken yapı, dıştan dışı 24,58 x 32,90 m ölçülerindedir.⁷

⁶ Kutlu, 2017a, 256.

⁷ Özdemir 2012, 58.

G. 5: Amasya Darüşşifası'nın taçkapısı

Batı cephesi üzerinde bulunan taçkapı, yoğun yüksek kabartmalı bitkisel kompozisyonlarla bezenmiştir ancak üst kısımları tahrip olduğu için korunamamıştır. (G. 5) Farklı tarihlerde yapılan restorasyon çalışmalarında eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle taçkapının üst kısımları için net bir restitüsyon önerisi yapılamamış ve sonuç olarak sadece taçkapıyı tamamlamaya yönelik müdahalelerde bulunulmuştur.⁸ Farklı dönemlerde yapılan söz konusu müdahalelerin ayırt edilebilmesi için farklı renkte malzeme kullanılmasıyla taçkapının özgünlüğüne ve estetik değerine büyük ölçüde zarar veren bir görünüm ortaya çıkmıştır. Söz konusu müdahaleler sonucunda günümüzdeki şekline kavuşan taçkapı, 11,64 m yüksekliğindedir ve cepheden 1,20 m öne doğru taşkındır.⁹

⁸ İnan Ocak ve Tanyeli, 2019, 221-246.

⁹ Özdemir 2012, 64.

G. 6: Amasya Darüşşifası'nda taçkapıdaki bezemeler

Özenli bitkisel kompozisyon ağırlıklı süsleme programıyla ihtişamlı bir görünüme sahip taçkapıda, genel olarak girift bitkisel motifler öne plana çıkmış olsa da yer yer geometrik ve figürlü bezeme unsurlarına da yer verildiği görülür. Mukarnaslı taçkapı nişin her iki yanında simetrik altı adet bezeme şeridi ve bordürü yer almaktadır. Bu bezeme şeritlerinin toplam genişliği 2,10 m'dir.¹⁰ En içteki bordürde yıldız motiflerinden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır (G. 6). 0,27 m genişliğindeki ikinci bezeme şeridi veya bordür ise kıvrık dal, palmet ve rûmi motiflerinden meydana gelen bitkisel karakterli bir kompozisyona sahiptir.

Bezeme programının merkezini teşkil eden üçüncü bordür ise 0,37 m genişliktedir ve stilize hayat ağacı imgesini ortaya çıkaran yüksek kabartmalı palmet ve rumiler ile kıvrık dal motiflerinden oluşmaktadır.¹¹ Bu geniş bordürde yüksek kabartmalı palmetler ve

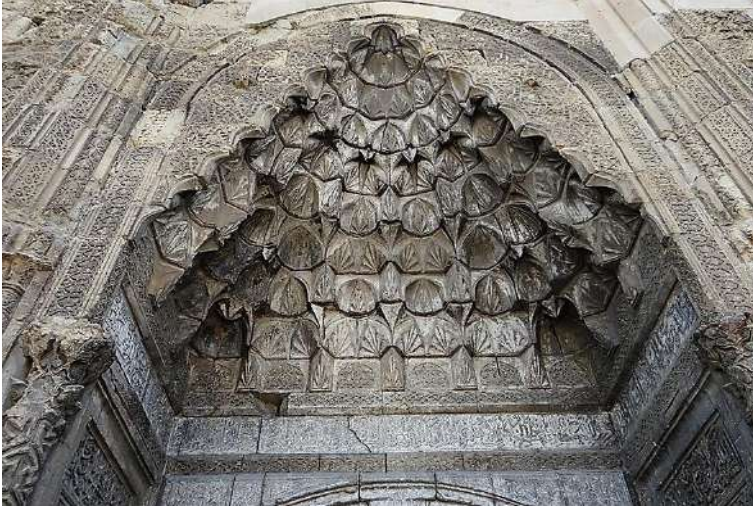
¹⁰ Özdemir, 2012, 65-66.

¹¹ Kutlu, 2017a, 257.

kompozisyonun odağını oluşturan kısım, zincir halkalarını andıran tarzda, kartuş veya çerçeveler içine alınmıştır. Böylece kartuş veya çerçeve içine alınan kompozisyona adeta bir pano veya arma gibi vurgu ve etki kazandırılmaktadır (G. 6).

Bunun yanı sıra dördüncü bezeme şeridinde de kıvrık dallar ve rumilerin birer dairesel öbek oluşturarak tekrarlanmasıyla dikkat çeken bir kompozisyon meydana getirilmektedir. Beşinci bezeme şeridinde ise üzerinde kırık çizgilerin birbirine kesişmesi ve geçmesiyle meydana getirilen beşgenleri içeren geometrik bir kompozisyon oluşturulmuştur. Altıncı bezeme şeridinde eşkenar dörtgen şekline yakın biçimde baklava dilimlerinin üst üste dizilmesiyle şekillenen değişik bir kompozisyon vardır.¹²

Ayrıca mukarnas yüzeylerindeki süsleme özelliklerine bakıldığında palmet motifleri ve kavsara kemeri içinde kalan alınlık yüzeylerinde ise birbirini kesen ışın demetlerinin oluşturduğu beşgenler ve içlerinde gülce motifleri görülmektedir. Sivri formulu kavsaranın kemeri üzerinde bir bordür şeklinde düzenlenmiş ve palmet motifleriyle bezenmiş süslemelere yer verilmiştir (G. 7).

G. 7: Amasya Darüşşifası'nda taçkapının mukarnas kavsarası

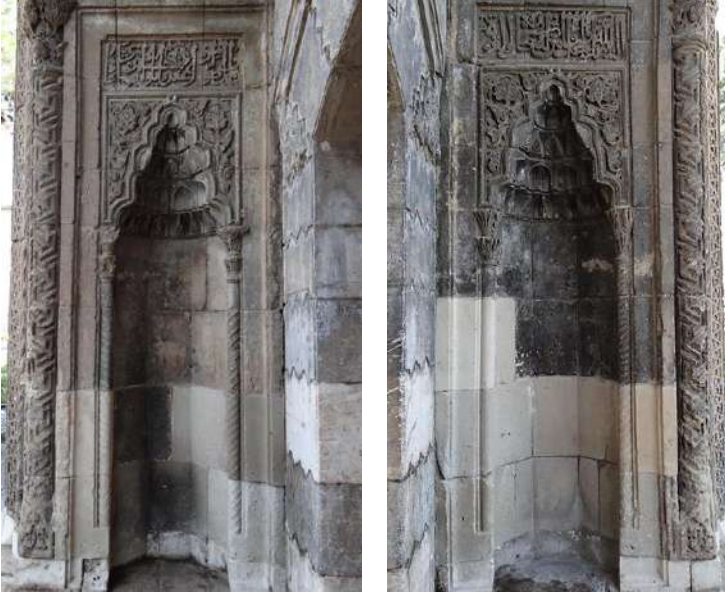
Ayrıca basık kemerli giriş açıklığı, taçkapının süsleme kuşakları ve mukarnaslı kavsara yüzeylerinde kullanılan malzemenin daha dayanıklı ve farklı renkli taş blokların birbirine geçmeli olarak

¹² Özdemir 2012, 66-69.

örülmesiyle şekillenmiştir. Bununla birlikte giriş açıklığının üstünde ve basık kemerin kilit taşı üzerinde ayakları bağlanmış veya zincirlenmiş bir kadın figürü yer almaktadır. Ne yazık ki figürün yüz kısmının kasıtlı olarak tahrip edildiği izlenimi edinilmektedir.¹³ Basık kemerin başlangıç noktalarındaki geçmeli taş bloklar üzerinde palmet, yaprak ve dal motiflerinden oluşan bitkisel süsleme unsurları bulunmaktadır (G. 8).

G. 8: Amasya Darüşşifası'nda taçkapının giriş açıklığı

G. 9-10: Amasya Darüşşifası'nda taçkapı yan nişleri (mihrabiye)

¹³ Kutlu, 2017a, 276.

Yan niş veya mihrabiyelerde bulunan bezeme unsurları da oldukça dikkat çekicidir. Beş sıra mukarnaslı yan nişlerin her iki yanında spiral gövdeli birer köşe sütuncesine yer verilmiştir. Bitkisel motifler ve kompozisyonlara sahip yan nişlerin üstünde Arap harfleriyle yazılmış bir metni çerçeve içine alan dikdörtgen kesitli bir kartuş bulunmaktadır. (G. 9, 10) Ayrıca özgün taş blokların aşınması veya tahrip olması nedeniyle yan nişlerin özellikle alt kısımlarında onarım yapılmış ve bazı taş bloklar için yenileme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Amasya Darüşşifası taçkapısının hem kuzeyinde hem de güneyinde adeta taçkapının küçük bir modelini andıran şekilde tasarlanmış ve mukarnaslı bir çerçeve içine yerleştirilmiş dikdörtgen kesitli birer pencere yer alır (G. 11). Pencereler, her iki köşedeki silindirik kuleler ile taçkapı arasında simetrik olarak konumlandırılmıştır. Köşe kuleleri, kare kesitli ve geometrik silmelerle pahlanmış birer kaide üzerinde yükselmektedir. Güneydeki köşe kulesinin çapı 1,29 m ve kuzeydekinin ise 1,31 m dir.¹⁴

¹⁴ Özdemir, 2012, 60.

G. 11: Amasya Darüşşifası'nın batı cephesindeki mukarnaslı pencere

G. 12: Amasya Darüşşifası'nın giriş eyvanı ve avlusu (batıdan)

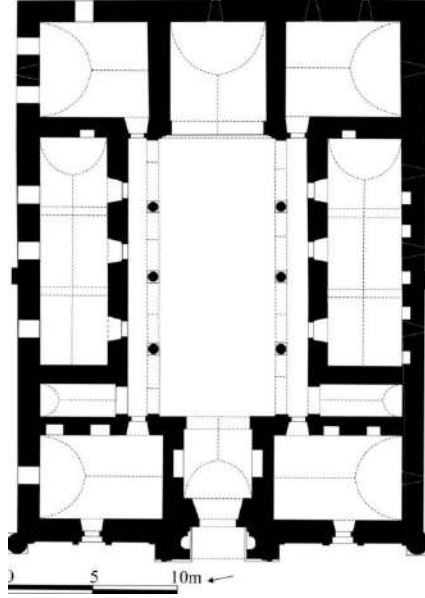

G. 13: Amasya Darüşşifası'nın avlusu ve giriş eyvanı (doğudan)

Yapının kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde konumlanan ve ön cephede anıtsal büyük pencereleri olan dikdörtgen planlı mekânlar 7,40 x 4,40 m ölçülerindedir.¹⁵ Bu mekânlara giriş günümüzde açık avlunun kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki dar giriş açıklıklarındaki kapılarla sağlanmaktadır (G. 13). Bu nedenle giriş eyvanına açılan ve günümüzde kapatılmış olması muhtemel açıklıkların hasta taşınması veya hastaların girişine daha uygun genişlikte olduğu öngörmek mümkündür. Her iki mekân da sivri kemerli tonoz örtülü ve kuzey-güney aksında dikdörtgen planlıdır. Her ikisinin de batı cephesine açılan 1,30 m genişliğe sahip olan büyük birer dikdörtgen kesitli penceresi vardır.¹⁶ (G. 11) Ayrıca güneybatı köşedeki mekânın güney cephesi üzerindeki mazgal penceresi kapatılmış iken kuzeybatı köşedeki mekânın ise kuzey cephesine açılan bir adet mazgal penceresi korunmuştur (G. 2, 3). Mekânların ön cepheye açılan büyük pencereleri olması hastalara ilaç, macun ve şurupların verilmesine yönelik olabilir. Ayrıca mekânların boyutlarının genişliği ve giriş eyvanına yakın olmaları hasta kabul ve ilk yardım odası işlevleri için uygundur.

¹⁵ Cantay, 1992, 68.

¹⁶ Cantay, 1991, 5-6.

Pl. 1: Amasya Darüşşifası rölöve planı (Kutlu, 2017)

Amasya Darüşşifası'nın açık avlusu iki (kuzey ve güney) yönden revaklarla çevrilidir. Avlunun kuzey ve güney kanadındaki üçer (toplam altı) sütun, revakları taşımaktadır. Revaklar sivri kemerlidir ve kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. (G. 13) Bununla birlikte sütunlar ve kaideleri devşirme mermer malzemedendir. Sütun başlıklarının tamamı ise devşirme değildir ve zar, mukarnaslı ve profilli gibi türleri görülmektedir.

Yapının neredeyse tamamına akseden simetrik plan özelliği avlunun kuzey güney kanadındaki mekânların konumları ve boyutlarında da gözlenmektedir. Örneğin, avlunun kuzeybatı ve güneybatı köşelerine açılan karşılıklı birer yan eyvan konumlanmaktadır. Yan eyvanlar yapıdaki en küçük boyutlu mekânlardır ve işlevleri bilinmemektedir. Günümüzde ahşap malzeme ile kapatılarak birer mekân dönüştürülen iyice daraltılmış yan eyvanlar kuzey güney aksında uzanmaktadır ve dikdörtgen planlıdır. Birçok medrese veya darüşşifada gördüğümüz gibi yan eyvanlar avlu kanatlarını ortalamaktadır.

G. 14: Amasya Darüşşifası, avlunun güneybatı köşesi (kuzeydoğudan)

G. 15: Amasya Darüşşifası'nın güney kanadındaki üç birimlik mekân

Ayrıca avlunun iki kanadı boyunca karşılıklı konumlanan üçer (toplam altı) hücre veya küçük mekân bulunur (Plan 1). Bu mekânlar öncelikle doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu tek

bir uzun mekân şeklinde inşa edilmiş, ancak daha sonra mekanlar birbirinden perde duvarlarla ayrılmıştır. Her bir mekânın avluya açılan bir kapısı ve cephe duvarına açılan birer mazgal penceresi olduğu görülür. Ayrıca dolap nişleri de bulunmaktadır. Yapının darüşşifa olarak hizmet gördüğü dönem sonrasında mekânlar arasındaki perde duvarlar kaldırılarak avlunun iki kanadı boyunca devam eden uzun koridor benzeri iki mekân ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde perde duvarları kaldırılarak tek bir uzun mekâna dönüştürülen alan müzenin sergi salonları olarak işlev görmektedir. Perde duvarlar kaldırılmış olsa da mekânın beşik tonozlu örtüsü iki adet kemerle de desteklenmektedir. Bu kemerler mekânları ayıran perde duvarların yerini ve mekânların sınırların nerede olduğuna göstermektedir. Mekânların girişi avlu zemininden yüksekte ve giriş açıklıkları basık kemerlidir (G. 14). Avlunun güney kanadındaki üç mekânın birleştirilmesiyle oluşturulan 4.65 x 14,10 m ölçülerindeki¹⁷ uzun salonda Sabuncuoğlu Şerefeddin'in *Cerrahiyetül İlhaniye* adlı eserinde minyatürler ve minyatürlerde betimlenen çeşitli tıp araç gereçlerinin replikaları sergilendiği bir sergilenmektedir (G. 15).

Sabuncuoğlu Şerefeddin, Amasya Darüşşifasında hizmet vermiş önemli bir hekimdir. Osmanlı döneminde Çelebi I. Mehmed'in hekimbaşılığını yapan Sabuncuoğlu Mevlâna el-Hac İlyas Çelebi'nin torunu olan Sabuncuoğlu Şerefeddin, Amasya Darüşşifası'nda Burhaneddin Ahmed en-Nahcuvanî'den eğitim aldığı sanılmaktadır. Amasya'da on dört yıl hekimlik yaptıktan sonra Kastamonu'da Candaroğlu İsfendiyar Bey (1385-1440) döneminde hekimlik yapmıştır. Daha sonra Cerrâhiyye-i İlhâniyye' adlı eserini yazmış ve İstanbul'da Sultan II. Mehmed'e sunmuştur. Mücerrebname adlı eserini H. 873 (M. 1468) yılında yazdıktan bir süre sonra vefat etmiş olduğu sanılmaktadır¹⁸.

¹⁷ Cantay, 1992, 68.

¹⁸ Bkz. Yıldırım, 2008, 358-359.

G. 16: Amasya Darüşşifası'nın ana eyvanı

Avlunun güneydoğu köşesindeki kareye yakın dikdörtgen planlı ve yuvarlak beşik tonoz örtülü bir mekân günümüzde çayevi olarak işlev görmektedir. Mekân, içten içe 6,10 x 7,80 m ölçülerine sahiptir.¹⁹ Güney duvarı üzerinde yüksekte bir mazgal pencereye yer verilmiştir (G. 2). Büyük olasılıkla mekânın ana eyvana yakın olması ve geniş olması nedeniyle özgün işlevi hekim odası olmalıdır.

Açık avlunun doğusunda tüm yapıya hâkim konumdaki büyük eyvan yer alır (G. 16). Sivri bir kemer ile avluya açılan büyük eyvan dikdörtgen planlıdır ve içten içe 7.10 x 5,70 m ölçülerindedir.²⁰ Eyvanın karşıdan sivri kemerli tonoz içeriden ise yarım tekne tonozlu örtüsü sıra dışıdır. Bununla birlikte eyvanın doğu duvarı üzerinde bir kapıya ait olması muhtemel açıklık günümüzde örülerek kapatılmış durumdadır. Böylesi bir mimari özellik alışıldık ve beklenen bir uygulama olmamasına rağmen eldeki verilerden açıklayıcı çıkarım veya sonuca ulaşılamamaktadır. Ayrıca bu cephede kapatılmış giriş açıklığının üzerinde dikdörtgen kesitli bir pencerenin bulunması söz konusu kapatılmış büyük açıklığın bir kapıya ait olma olasılığını yükseltmektedir.

¹⁹ Cantay, 1991, 5.

²⁰ Özdemir, 2012, 79.

G. 17: Amasya Darüşşifası'nda avlunun kuzeydoğu köşesi (güneyden)

Büyük eyvanın kuzeyinde beşik tonozlu ve dikdörtgen planlı bir mekân konumlanmaktadır. İçten içe ölçüleri 6,10 x 7,80 m ölçülerindeki mekânın²¹ kuzey duvarı üzerinde kare kesitli iki büyük pencere ile bu pencerelerin yukarısında bir mazgal pencere ve doğu cephesine açılan kareye yakın dikdörtgen kesitli diğer bir penceresi bulunmaktadır. Mekânın duvar yüzeylerinden farklı olarak pencere sövelerinde düzgün kesme taş malzeme kullanımı söz konusu pencerelerin restorasyon sürecinde yapıya eklendiğine işaret etmektedir.

²¹ Cantay, 1991, 5.

G. 18: Amasya Darüşşifası'nın kuzey kanadındaki üç birimlik mekân

G. 19: Amasya Darüşşifası'nda avlunun kuzey kanadı

Avlunun kuzey kanadında güney kanattaki üç mekânın simetriği olan üç küçük mekân bulunmaktadır. Bu mekânlar da birleştirilerek uzun bir salona dönüştürülmüştür. (G. 18, 19). Söz konusu birleştirme sonucu 4,65 x 14,10 m ölçülerine ulaşan mekânda²² Orta Çağ Türk-İslam Tıbbında müzik tedavi uygulamalarına dair materyaller sergilenmektedir. Kuzey kanattaki mekânların güney kanattakilere benzer şekilde mazgal pencereleri olması gerekirken mazgal pencerelerin dikdörtgen kesitli birer büyük pencereye dönüştürüldüğü görülmektedir. Söz konusu müdahale restorasyon süreçleriyle ilgili olmalıdır. Köşe mekânlarına ise revaka açılan yay kemerli birer giriş açıklığı ile ulaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı köşe mekânlar ise beşik tonozlu üst örtüye sahiptir.

Yapının Kitabesi ve Banîsinin Kimliği

Amasya Darüşşifasının taçkapısı üzerinde Arapça bir inşa kitabesi yer almaktadır ve taçkapı nişinin giriş açıklığı üzerindedir.

G. 20: İnşa kitabesinin genel görünümü

²² Özdemir, 2012, 68.

G. 21: İnşa kitabesinin ilk kısmı

G. 22: İnşa kitabesinin orta kısmı

G. 23: İnşa kitabesinin orta kısmı

G. 24: İnşa kitabesinde "İldüzmiş Hatun" adının geçtiği kısım

Kitabenin Arapça orijinal metni ve transkripsiyonu²³:

“وَقَّعَ اللهُ عَزَّ سُلْطَانَهُ بِعِمَارَةِ دَارِالسَّهَاءِ الْمُبَارَكَةِ بِأَيَّامِ السَّلْطَانِ الْمُعَظَّمِ الْخَاقَانِ الْإِعْظَمِ غِيَاثِ الدُّنْيَا وَالدِّينِ أَوْلَجَايْتُو السَّلْطَانِ مُحَمَّدَ خَلْدَ اللهُ سُلْطَانَهُ وَ أَيَّامَ عَزَّةِ الْخَاتُونِ الْمُعَظَّمَةِ مَلِكَةِ الْكَبِيرَةِ أَيْلدوزمَشْ خَاتُونِ زَيْدَتِ دَوْلَتِهَا الْعَبْدِ الضَّعِيفِ عَنَبَرِ بْنِ عَبْدِاللهِ تَقَبَّلَ اللهُ مِنْهُ فِي سَنَةِ ثَمَانٍ وَ سَبْعِمِائَةٍ”

“Veffaka'llahu İzze Sultanehu Bi-İmaretı Darüşşifai'l-Mübareketi Fi Eyyami's-Sultani'l-Muazzam Ve'l-Hakani'l-Azam Gıyasü'd-Dünya Ve'd-Din Olcâyâtü es-Sultan Muhammed Halledallahu Sultanehu ve Eyyame İzzehu, Hatunu'l-Muazzametühu Meliketü'l-Kebiretu İl-Düzmiş Hatun Züyyidet Devletuha, El-Abdu'z-Zaif Anber Bin Abdullah Takabbellahu Minhu Fi Senei Seman ve Seb'umie”

Kitabenin Türkçe tercümesi:²⁴

“Allah, Yüce Sultan ve Büyük Hakan Dünya ve Dinin Yardımcısı Olan Olcâyâtü Sultan Mehmed'i -Allah Onun Saltanatını ve Ululuk Günlerini Devamlı Kılınsın- Mübarek Darüşşifa'yı Yaptırmasında Muvaffak Kılmıştır. Allah, Yüce Hatun Büyük Kraliçe İl-Düzmiş Hatun'un Devletini Artırsın. Güçsüz Kul Abdullah Oğlu Anber. Allah Ondan Kabul Etsin. Yedi Yüz Sekiz Senesinde.”

İnşa kitabesindeki ifadelerden Amasya Darüşşifası'nın Büyük Sultan ve Hakan Olcaytu Mehmed ve eşi İldüzmiş Hatun tarafından yaptırıldığını anlaşılmaktadır. Ayrıca Abdullah oğlu Anber'in bu işin yürütülmesinde görevlendirildiği kaydedilmektedir. Sultan Olcaytu Mehmed'in yanı sıra İldüzmiş Hatun'un adının kitabede yer alması Amasya Darüşşifasının baniliğinin İldüzmiş Hatun'a aidiyetini bir işaretir. Ayrıca kitabede İldüzmiş Hatun'a “Allah devletini artırsın!” şeklinde duaya yer verilmesi darüşşifanın inşasının İldüzmiş Hatun'un maddi kaynaklarıyla gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Kitabede kullanılan unvanların ışığında bakıldığında Amasya Darüşşifası'nın banisinin kim olduğu konusundaki en önemli yanlış Anber bin Abdullah'ın bani olduğu görüşüdür;²⁵ hatta yapının Anber bin Abdullah Darüşşifası olarak adlandırılmasıdır.²⁶ İnşa kitabesindeki

²³ Kitabe Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Özturhan tarafından okunmuş ve transkripsiyonu yapılmıştır. Kendisine vermiş olduğu katkı için teşekkürlerimi sunarım.

²⁴ Kitabenin Türkçeye çevirisi Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Özturhan tarafından yapılmıştır.

²⁵ Cantay, 1991, 5.

²⁶ Cantay, 1992, 67.

ifadeler ve kullanılan unvanlar Anber bin Abdullah'ın Sultan Olcaytu Mehmed ve eşi İldüzmiş Hatun'un emriyle görevlendirilmiş biri olduğu ve banî olarak değerlendirilemeyeceği açıktır. Ayrıca bazı yayınlarda Abdullah oğlu Anber'in Sultan Olcaytu Mehmed ve İldüzmiş Hatun'un kölesi olduğu gibi anlamsız bir çıkarım yapılmaktadır.²⁷ İnşa kitabesinde geçen "*El-Abdu'z-Zaif*" ifadesi Sultan ve Hatun'a yapılan övgü ve duaların yanında Abdullah oğlu Anber'in tevazusunu yansıtmaktadır.

Diğer önemli bir yanlış ise Anber bin Abdullah'ın yanı sıra Anadolu Emiri Ahmed Bey adında bir şahsın banî olduğu iddiasıdır. Bu iddia taçkapı nişinin güney ve kuzey kanatları üzerindeki yer alan kitabenin yanlış okunmasına dayandırılmaktadır. Güney kanattaki kitabe "*Alaüd-devle ve'd-din Alî*" şeklinde ve kuzey kanattaki diğer kitabe ise "*İbnü'l-merhûm el-mağfurleh Muhammed*" şeklinde okunmuştur.²⁸ Fakat bu okumalar doğru değildir. Buradaki metinler "*Ve't-tavlü min indihî iyyahu hamdi ve lehuve melce*" şeklinde okunup "*Güç Allah'ındır. Herşey O'na döner, sığınma da O'nadır*"²⁹ şeklinde tercüme yapılmıştır.

Bununla birlikte daha önceki çalışmalarda İldüzmiş Hatun'un adı İldus, İlduş, İldiş ve Yıldız gibi farklı şekilde ve yanlış okunmuştur. Bu okumaları yapılırken İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Mehmed'in eşlerinin kim olduğu ve kitabede geçen "Hatunu'l Muazzama" ve "Meliketü'l Kebir" unvanlarına sahip olan kişinin kimliği konusuna temas edilmemiştir.

Bu konuda görmüş olduğumuz eksiklik, uzman yardımı alma gereğini ortaya koymuştur. Özellikle İlhanlı dönemi tarihi kaynakları üzerine uzmanlığı ile tanınan Dr. Ahmet Özturhan'ın yardımına başvurarak önemli bilgilere ulaşmayı başardık. Amasya Darüşşifası'nın banisi olan kişinin adı ve tarihi şahsiyeti üzerine tarihi kaynaklarda yapılan araştırma sonucunda adı İl-Tüzmiş³⁰, İl-tirmiş³¹ gibi farklı şekilde yazılan bir şahsiyet olduğu tespit edilmiştir.³² Kendisinin Sultan Olcaytu Mehmed'in eşlerinden biri olduğu ancak daha önce Abaka ve Geyhatu'nun eşi olduğu kaydedilmektedir.³³ Mevlana'nın torunu Arif Çelebi, Gazan Han (1295-1304) döneminde Tebriz'e giderek

²⁷ Cantay, 1991, 5; Cantay, 1992, 67.

²⁸ Hüsameddin, 1986, 67.

²⁹ Özdemir, 2012, 55-56.

³⁰ Kaşânî, 1348, 236.

³¹ Eflaki, 1973, c. I, 241.

³² Eflaki, 1973, c. I, 241.

³³ Kaşânî, 1348, 7.

Mevleviliği yayma faaliyetinde bulunmuştur. İltüzmiş Hatun'un Mevleviliğe meylettığı, Arif Çelebi'yi ziyafete davet ettiği ve bu ziyarette Arif Çelebi'nin semah döndüğü belirtilmektedir. İldüzmiş Hatun'un Tebriz çevresinde Mevleviliğin yayılmasında etkili bir şahsiyet olduğu düşünülmektedir.³⁴

İldüzmiş Hatun'un 1308 yılında Tebriz yakınlarında aniden öldüğü ve Sultaniye'deki kümbeti yakınına defnedildiği ifade edilmiştir. Kanaatimce Amasya Darüşşifasının inşası İldüzmiş Hatun'un 1308 yılındaki ölümünden kısa bir süre önce tamamlanmış olmalıdır. İnşa kitabesindeki "Allah devletini artırsın" şeklindeki duanın hayata gözlerini kapatmış bir bani için yazılması beklenemez.

Tarihi kaynaklara göre İldüzmiş Hatun'un Sultan Olcaytu Mehmed ile evliliğinde Bistam, Bayezid ve Tayfur adlarında üç oğlu ve bir kızı dünyaya gelmiştir. Ancak çocukların kaynaklarda bahsedilmeyen nedenlerle öldüğü hatta kendisi hayatta iken iki oğlunun ölümünü gördüğü belirtilmektedir.³⁵ Bahsi geçen derin acıların İldüzmiş Hatun'un ani bir kriz sonucu ölümünde payı büyük olduğunu düşünmekteyim. Bu ölümler taht varis olma yolunda rakip olan saray kadınları arasındaki entrikalara bağlı gerçekleşmiş olabilir. Çocuklarının küçük yaşta ölümleri mi yoksa İldüzmiş Hatun'un kendi sağlık sorunları mı tam olarak bilinmese de söz konusu acılar Amasya Darüşşifası'nın inşasına giden yolu açmıştır. Bu yönüyle bakıldığında rivayetlere göre dermansız hastalığa yakalanan Gevher Nesibe Sultan ve Kayseri'de banisi olduğu darüşşifa³⁶ ile İldüzmiş Hatun ve Amasya Darüşşifasının hikayeleri arasındaki benzerlikler insanlık tarihinin ilginç ve acı anekdotlarından olsa gerek. Asırları aşarak bugüne gelen bir yapı ve ardında göz yaşları bırakan bir insanın hikayesi, söz bittiği yer.

Kaynakça

Cantay, G. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 5-6.

Cantay, G. *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1992.

³⁴ Eflaki, 1973, c. I, 240-242; Turan, 2014, 612.

³⁵ Bkz. Kaşani, 1348.

³⁶ Bkz. Kutlu, 2017b, 363-377.

Eflaki, A. *Menâkıbu'l-Ârifîn*, (Çev. T. Yazıcı), Ankara: Hürriyet Yayınları, 1973.

Gabriel, A. *Monuments Turcs d'Anatolie: Amasya-Tokat-Sivas*, Paris: E. de Boccard. 1934.

Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları. 1986.

İnan Ocağ, Z. ve Tanyeli, G. "Amasya Bimarhanesi'nin Tamamlanamayan Taçkapısı", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 2, 2019, 221-246.

Kaşani, Ebu el-Kasım Abdullâh, *Tarih-i Olcaytu*, Tehran, 1348.

Kuban, D. *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Kuran, A. *Anadolu Medreseleri*, Ankara: O. D. T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1969.

Kutlu, M. *XII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tıp Kurumları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2017a.

Kutlu, M. "Kayseri Çifte Medrese'de Gevher Nesibe Darüşşifasının Konumu üzerine bir değerlendirme" *Sanat Tarihi Dergisi*, C. 26, S. 2, 2017b, 363-377.

Kutlu, M. Selçuklu çağında Anadolu tıp kurumlarının mimari plan gelişimi, *Uluslararası Türk Kültür ve Sanat Sempozyumu*, Etimesgut, 29-30 Ekim 2020, Ankara: Etimesgut Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2020, 3. Cilt: 167-201.

Özdemir, C. *Amasya Darüşşifası ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*, Amasya: Amasya Valiliği Yayınları, 2012.

Sözen, M. *Anadolu Medreseleri (Selçuklular ve Beylikler Devri)*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1970.

Turan, O. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

Yıldırım, N. "Sabuncuoğlu Şerefeddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, 358-359.